

En vidgad uttalsundervisning

Inledning till resursmaterialet

Tomas Riad

Hänvisning till detta dokument:

Riad, Tomas. 2020. *En vidgad uttalsundervisning. Inledning till resursmaterialet*. SKRIVS 20. Intensivsvenska, Institutionen för svenska och flerspråkighet, Stockholms universitet.

Illustration: Ove Larsson

Materialet är utvecklat inom utvecklingsprojektet Intensivutbildning i svenska för nyanlända skolelever, Intensivsvenska. Projektet ingår i satsningen *Utbildning för ökad integration* och har Marianne och Marcus Wallenbergs stiftelse som huvudfinansiär och Stockholms universitet och Institutionen för svenska och flerspråkighet som medfinansiärer. Projektets huvudman är Svenska Akademien. Projektets vetenskapliga hemvist är Institutionen för svenska och flerspråkighet vid Stockholms universitet.

Innehåll

Förord	3
1 Inledning	5
2 Varför uttalsundervisning?	5
3 Vad eleven ska lära sig	6
4 Mål och träning	8
5 Uttalsmaterialet	9
Litteratur	10

Error! Use the Home tab to apply Rubrik 1 to the text that you want to appear here.
Error! Use the Home tab to apply Rubrik 1 to the text that you want to appear here.

Förord

Det material som du nu har framför dig är ett resultat av ett nära och intensivt samarbete mellan forskare, skolledare och yrkesverksamma lärare som pågått under fyra år. Samarbetet har skett inom ramen för samverkansprojektet Intensivutbildning i svenska för nyanlända skolelever, *Intensivsvenska* (se www.intensivsvenska.se), 2016–2020.¹

De övergripande målen som har styrt arbetet i projektet är

1. hållbar utveckling av utbildning och undervisning och
2. långsiktig förbättring av skol- och undervisningspraktiken genom implementering av gemensamt framarbetade arbetsätt och strukturer.

Målgruppen för arbetet har i första hand varit nyanlända elever i gymnasieåldern; en elevgrupp som arbetar mot att uppnå gymnasiebehörighet. Det är dessa elever som har mest bråttom och på vilka kraven är som störst, språkligt och kognitivt. De ska på kort tid lära sig svenska från grunden och erövra en språklig kompetens som är funktionell i skolsammanhang, det vill säga ett specialiserat, skriftspråksbaserat och abstrakt språk för lärande i olika ämnen. Sådana höga krav behöver mötas av en genomtänkt och konkret plan både för utbildningen i sin helhet och för den innehållsliga och språkutvecklande undervisningen i de enskilda ämnena. Det är en sådan plan som projektarbetet har inriktats mot.

Projektmålet har varit att arbeta fram en målorienterad, konkret och systematiskt upplagd grundmodell för språkintröktion som är både språkinriktad och ämnesinriktad. Modellen ska ge förutsättningar för en likvärdig utbildning med hög kvalitet, ökad måluppfyllelse och bättre genomströmning. Den ska vara grundad i forskning och beprövad erfarenhet.

Utvecklingsarbetet har omfattat dels uppläggning och organisering av utbildningen i sin helhet, dels planering och strukturering av undervisningen i de enskilda skolämnena. Det organisatoriska och pedagogiska utvecklingsarbetet har

¹ Projektledningen har utgjorts av Maria Lim Falk (projektledare), Helena Bani-Shoraka (bitr. projektledare) och Tomas Riad. Därtill har projektgruppen inkluderat följande personer: Ann Boglind, Evelina Bång, Julia Forsberg, Carmen Galian Barrueco, Olle Josephson, Monica Karlsson, Margareta Majchrowska, Johanna Prytz, Débora Rottenberg, Ghazaleh Vafaeian, Gustav Westberg och Torbjörn Westerlund.

Projektet ingår i Wallenbergstiftelsernas satsning *Utbildning för ökad integration* och det är Marianne och Marcus Wallenbergs stiftelse som har varit huvudfinansiär med Stockholms universitet och Institutionen för svenska och flerspråkighet som medfinansiärer. Projektets huvudman är Svenska Akademien. Projektets vetenskapliga hemvist är Institutionen för svenska och flerspråkighet vid Stockholms universitet. För utförligare information om projektet i sin helhet, se www.intensivsvenska.se.

vidare skett i direkt anslutning till undervisning och lärande i klassrummet. För att säkerställa såväl arbetets relevans och tillförlitlighet som modellens giltighet och användbarhet har samarbetet kring utvecklingsarbetet skett under lång tid. Modellen har implementerats och utprovats i flera faser på sju skolor. Läsåret 2019/2020 omfattade projektet ca 900 elever i 50 klasser och ca 110 lärare.

Resultaten av arbetet – Intensivsvenskamodellen – kan beskrivas som ett system av planerad stöttning för såväl uppläggning och organisering av utbildningen i sin helhet som för planering och strukturering av undervisningen i olika skolämnen samt för flera mer tematiskt inriktade satsningar, varav en är i fokus i detta material – Uttal och litterarisering.

Maria Lim Falk, projektledare

Stockholm den 30 juni 2020

1 Inledning

Språkets ljudsystem (fonologin) består av en rad ljudtyper (fonem) och regler för hur de får kombineras till ord och orddelar (morfem). Därtill finns det andra kategorier och regler som styr hur betoning och språkmelodi fungerar i språket. En språkanvändares kunskap om språkets ljudsystem och förmågan att regelenligt använda ljudtyperna i tal och höruppfattning (perception) utgör ett bredare kunskapsområde än man vanligen föreställer sig. Detta blir särskilt tydligt när man tar ljudsystemets skriftliga representation, ortografin, i beaktande. Man behöver kunna skilja ljudtyperna åt när man hör dem och kunna producera kontrasterna tydligt i sitt eget tal, men också kunna associera varje enskilt ljud med rätt bokstav eller bokstavskombination, både vid läsning och vid skrivning. Själva framsägandet av ljuden – artikulationen – utgör *en* dimension av detta kunskapsområde, den dimension som starkast fokuseras i traditionell uttalsundervisning. Andra dimensioner är höravkodningen av ljuden, behärsknigen av de fonologiska kontrasterna, och kunskapen om ljudstrukturens relation till skriftliga symboler och skrivsätt. Alla dessa dimensioner bör ges en explicit plats i uttalsundervisningen för inlärare av svenska.

2 Varför uttalsundervisning?

Skälen till att överhuvudtaget ägna sig åt uttalsundervisning är flera och av olika slag, även om de griper in i varandra. Det finns argument som kan kallas för *kommunikationstekniska*. För att kommunikationen ska fungera i teknisk bemärkelse kan man ställa krav på begriplighet, både i produktion/artikulation och perception. Man ska som talare kunna göra sitt budskap förståeligt för andra människor och man ska själv kunna begripa vad andra säger. Hit hör också ett slags robusthet och smidighet i kommunikationen, vilket har att göra med hur snabbt kommunikationen kan ske och hur bred ens kommunikationsrepertoar kan sägas vara vad gäller förmåga att kommunicera med andra talare i olika åldrar, med olika varieteter, och under yttre omständigheter som lägger viss påfrestning på kommunikationen (telefon, buller, brådska, krav på korrekthet, mm.). De kommunikationstekniska argumenten tycks ligga till grund för att ordet *uttal* finns med i kursplaner och styrdokument för SVA. Man avser då i huvudsak *artikulation*.

En annan typ av argument har att göra med det *sociala*. En inlärares uttal har betydelse för hur han eller hon blir bemött, särskilt i nya situationer. Det finns studier av detta vid anställningsintervjuer som visar att både relevanta och irrelevanta egenskaper tolkas in i det fonetiska uttal som inlärares har (Lambert et al. 1960, Kristiansen 2010, Boyd & Bredänge 2013, Engstrand 2012, Bijvoet 2018). Krav på smidighet och snabbhet har också viss betydelse för att kommunikationen ska fungera tillfredsställande och detta är i sin tur relaterat till social situation. Här går det sociala och det kommunikationstekniska i stor utsträckning ihop.

En tredje grupp argument, ofta underskattad och hittills alltför lite studerad, kan kallas för *akademiska*. Det gäller då vilken roll uttalsundervisningen har för inlärarens utveckling på andra områden än just uttals- och perceptionsförmågan i den snävare bemärkelse man associerar med uttalsundervisning.²

Uttalsundervisningen syftar till ett funktionellt uttal men också till att utveckla de fonologiska kontrasterna. Dessa ligger i sin tur till grund för en god läsavkodning och en god höravkodning (litterarisering). En god läs- och höravkodning har självfallet stor betydelse för hur väl man kan tillgodogöra sig information i tal och skrift vilket påverkar ens akademiska och kognitiva utveckling. Noggrannhet med stavning motiveras med denna typ av argument eftersom uppbyggnaden av ortografisk läsning går fortare och blir stabilare när ett ord uppträder i samma form varje gång (Castles et al. 2018).

3 Vad eleven ska lära sig

Det eleven har att lära sig kan sammanfattas i följande tre moment:

1. Eleverna behöver tillägna sig ljudkategorierna i det svenska ljudsystemet och kunna särskilja dem i produktion (uttal) och perception (höravkodning).

- Hit hör fonemen (vokaler och konsonanter) och prosodiska kategorier (längdskillnad, morfologiskt beroende betoning, och ordaccent/intonation)

2. Eleverna behöver kunna koppla ihop ljudkategorierna med bokstäver.

- Det gäller i första hand fonemen som har direkta motsvarigheter i skriftspråket, men också längdskillnaden som markeras med dubbeltecknad konsonant i skrift i vissa ställningar.

3. Eleverna behöver tillägna sig och hålla isär de svenska bokstäverna.

- Det gäller förutom tecknen i sig också reglerna kring dubbelteckning.
- Oregelbunden stavning hör inte till den egentliga litterariseringen utan memoreras ordvis allteftersom (utom t.ex. <ck> för långt /k:/).

För inlärare av svenska är det nästan alltid fråga om att de behöver *utöka* antalet ljudkategorier för svenskan i förhållande till förstaspråket, i synnerhet gällande vokaler. Många har heller inget stöd i sitt förstaspråk för t.ex. konsonantlängd, något som är mycket viktigt i det svenska ljudsystemet. Då måste man tillägna sig distinktionen mellan lång och kort konsonant. Det räcker då inte med att kunna

² Eftersom uttalsundervisningen ofta får stå tillbaka för annan undervisning i sva och sfi är det tydligt att man inte ser momentet som tydligt kopplad till andra ”viktigare” färdigheter.

producera/artikulera långa konsonanter, utan man måste verkligen skapa två kvantitativa kategorier för konsonanter (lång och kort) som man kan hantera i enlighet med vad ordförrådet specificerar, både i produktion och i perception (hörfonetiskt). För eleverna gäller det här att urskilja de olika ljuden för att sedan stabilt kunna åtskilja dem.

Allt detta arbete hör hemma i uttalsundervisningen då det handlar om att utveckla ljudtyper. Undervisning mot ett funktionellt uttal (artikulation) är ett stöd i detta, men räcker inte i sig för att eleverna ska bli goda avkodare i läsning och lyssning på svenska. Alla färdigheter som hör till kodnivån måste vara på plats, se (1).

(1) Litterariseringens kunskapsområde

	LYSSNA	SKRIVA	LÄSA	TALA
KODNIVÅ	avkodning av tal	kodning i skrift	avkodning av skrift: - alfabetisk-fonologisk - ortografisk-morfemisk - hastighet och flyt	kodning i tal
SAMMANHANGS-NIVÅ	hörförståelse utvinna sammanhang ur talad text	skapa sammanhang i skrift	läsförståelse utvinna sammanhang ur skriven text	skapa sammanhang i talad text

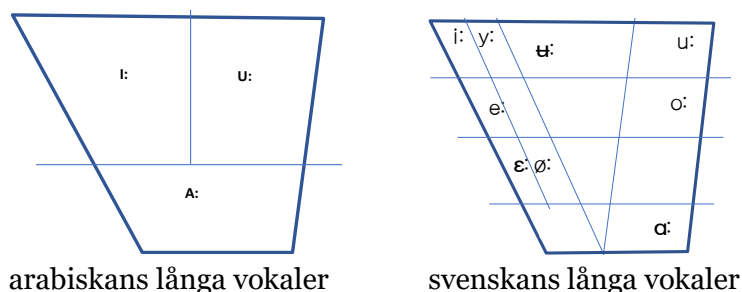
Inlärnigen av fonologiska kontraster kan exemplifieras med situationen för en elev som talar arabiska som förstaspråk och som ska lära sig svenska. Vi tittar här bara på de långa vokalerna. Till vänster i (2) har vi elevens ingångsvärden: tre långa vokaler som i arabisk skrift motsvaras av varsitt skrivtecken. Om vi antar att dessa tre vokaler kan matchas hyggligt mot tre av de svenska vokalerna (till exempel /i/, /u/ och /a/), så behöver eleven tillskapa sex nya långa vokalkategorier och stabilt matcha varje enskilt vokalfonem mot de svenska skrivtecknen.

(2) Långa vokaler i arabiska och svenska

arabiska	svenska	
/l:/, /U:/, /A:/	/æ:/, /i:/, /y:/, /ø:/, /u:/, /ɛ:/, /o:/, /ɑ:/, /ɛ:/	ljudtyper
	⟨e⟩, ⟨i⟩, ⟨y⟩, ⟨ö⟩, ⟨o⟩, ⟨u⟩, ⟨å⟩, ⟨ø⟩, ⟨ä⟩	skrivtyper

Observera att vi har skrivit de arabiska ljudtyperna med versaler och de svenska med gemener. Det är för att markera att de har lite olika status. De tre arabiska vokalerna delar på hela det utrymme som de svenska nio vokalerna använder. Sådär kan vi illustrera det på ett principiellt sätt.

(3) Arabiska och svenska långa vokaler i vokalfyrstidningar

Talaren måste alltså ägna sig åt finfördelning av utrymmet (i sin hjärna, i sin perception och i sin artikulationsapparat) för att få plats med de svenska vokalerna. Exempelvis måste utrymmet för arabiskans /I:/ i svenskan delas upp till en (höjd)kontrast mellan /i:/ och /e:/ och därtill berikas med ett /y:/ genom rundning. Detta är ett styvt arbete som i huvudsak handlar om elevens hantering av ljudstrukturen. Skriften/bokstäverna matchas till de olika ljuden och fungerar i undervisningen som stöd i utvecklandet av ljuddistinktionerna, som alltså är den stora uppgiften för inlärarna (Grossman & Riad 2020).

4 Mål och träning

Den undervisning som ligger under uttalsmomentet (artikulation, perception, också litterarisering, Riad & Lim Falk 2020) är utpräglat färdighetsinriktat. Det bör tas i beaktande när man utformar undervisningen. Färdigheter utvecklas genom regelbunden coaching och repetition (Ericsson & Pool 2016). Det som starkast motiverar eleverna är den egna utvecklingen. För att den goda spiralen ska börja snurra krävs regelbundenhet och viss ihärdighet. Det krävs mycken repetition för att ett mönster ska sätta sig. Det är dock väl investerad tid och det ges mängder av möjligheter till att befästa ett uttal, oavsett om det är gott eller otillfredsställande (Kjellin 2002).

Det är vidare en god idé att koppla uttalsundervisningen till läsavkodning, och gärna ge individuella läxor. Det kan ha en allmänt motiverande funktion både för elever och lärare, och det är dessutom relevant, eftersom utvecklandet av kategorier för de olika ljuden stöds av den ortografiska nivån. Det är ganska vanligt att man som lärare tar uttalsmomenten i steget när ett problem kommer upp. Det kan vara motiverat, men risken är stor att det mer blir ett påpekande (utblandat med information om ett ords betydelse och böjning) än en verklig

pedagogisk förbättring av uttalet, om inte den uppkomna uttalsfrågan också följs upp vid ett senare tillfälle.

5 Uttalsmaterialet

Det material för uttalsundervisning som utarbetats inom projektet *Intensivutbildning i svenska för nyanlända skolelever* har lite olika inriktning och reflekterar erfarenheter och behov vi mött under projektiden. Materialet är i första hand ett *resursmaterial* för läraren. Delar av det kan användas direkt i undervisningen eller efter mindre bearbetning. Annat fungerar som fortbildning eller referensmaterial. Det är inte fråga om ett renodlat läromedel.

Materialet hör huvudsakligen hemma under artikulationsmomentet, dvs inom traditionell uttalsundervisning. Inom det området finns det också publicerade läromedel att tillgå, liksom en del resurser på internet, inklusive Skolverkets moduler. Det vi främst vill åstadkomma här är en inramning av det undervisningsstöd som lärare kan behöva för att bedriva uttalsundervisning med viss självsäkerhet.

När det gäller litterarisering/latinisering är det fråga om ett utvecklingsområde. En fungerande undervisningsmetod finns inom ramen för Prosodiametoden (www.prosodia.se), men är tills vidare inte publicerad som undervisningsmaterial. En beskrivning av latinisering med Prosodiametoden ges i Grossman & Riad (2020). Generell information om litterarisering och exempel på typer av övningar ges också i Riad & Lim Falk (2020) och Riad & Forsberg (2020). De senare delarna av det material som producerats inom *Intensivsvenska* (Fonologiska kontraster, Läs- och uttalsprotokoll) kan användas som resurs både för uttalsövningar och för litterariseringsövningar.

Resursmaterialet för uttalsundervisning består av följande delar:

- **En vidgad uttalsundervisning. Inledning till resursmaterialet**
- Svenskans fonologi på 30 meningar. Resursmaterial för uttalsundervisning. Elevblad, extramaterial, parallella meningar och en vägledning till läraren, inkl. lathund för det fonetiska alfabetet
- Artikulation. Resursmaterial för uttalsundervisning
- Dialoger. Resursmaterial för uttalsundervisning
- Fonologiska kontraster. Resursmaterial för den vidgade uttalsundervisningen
- Läs- och uttalsprotokoll. Resursmaterial för den vidgade uttalsundervisningen

Litteratur

Bijvoet, Ellen. 2018. Förortssvenska i grindvaktens öron – Perceptioner av migrationsrelaterad språklig variation bortom inlärarspråk och förortsslang. *Språk och stil* 28, 142–175.

Boyd, Sally & Gunlög Bredänge. 2013. Attityder till brytning – exemplet utländska lärare i svenska skolor. I K. Hyltenstam & I. Lindberg (red.) *Svenska som andraspråk: i forskning, undervisning och samhälle*. Studentlitteratur, Lund. 437–459.

Castles, Anne, Kathleen Rastle & Kate Nation. 2018. Ending the Reading Wars: Reading Acquisition From Novice to Expert. *Psychological Science in the Public Interest* 19.1, 5–51.

Engstrand, Olle. 2012. *Hur låter svenskan, ejenglien?* Norstedts.

Ericsson, Anders & Robert Pool. 2016. *Peak – Secrets from the new science of expertise*. Vintage.

Grossman, Paula. <http://prosodia.se>

Grossman, Paula & Tomas Riad. 2020. *Latinisering – diagnostisering och intervention på språkintrödnad*. Ms. Stockholms universitet

Kjellin, Olle. 2002. *Uttalet, språket och hjärnan : teori och metodik för språkundervisningen*. Hallgren & Fallgren, Uppsala.

Kristiansen, Tore. 2010. Attitudes, ideology and awareness. I R. Wodak, B. Johnston, & P. Kerswill (Eds.), *The SAGE Handbook of Sociolinguistics*, 265–278.

Lambert, W., R. Hodgeson, R. Gardner & S. Fillenbaum. 1960. Evaluational Reactions to Spoken Languages. *Journal of abnormal and social psychology* 60.1, 44–51.

Riad, Tomas & Julia Forsberg. 2020. *Litterarisering – diagnostisering av nyanlända. Svenskans beskrivning 37*, Åbo. Ms. Stockholms universitet.

Riad, Tomas & Maria Lim Falk. 2020. *Litterarisering för nyanlända*. SKRIVS 26. Intensivsvenska, Institutionen för svenska och flerspråkighet, Stockholms universitet